

## ZAMONAVIY OILADA TARBIYA USULLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

**Zaripova Nigina Ulug'bek qizi**

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

### **Annotatsiya**

Ushbu maqolada zamonaviy oilada qo'llanilayotgan tarbiya usullari va ularning samaradorligi ilmiy- pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Maqolada an'anaviy va zamonaviy tarbiya yondashuvlari o'zaro solishtirilib, ularning bola shaxsining shakllanishiga ta'siri ochib berilgan. Shuningdek, ota-onaning pedagogik madaniyati, psixologik yondashuvlar, axborot texnologiyalarining ta'siri hamda oila va jamiyat omillarining o'zaro bog'liqligi ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Maqolada samarali tarbiya usullarini tanlash va ularni amaliyotda qo'llashning muhim shartlari haqida xulosalar berilgan.

**Kalit so'zlar:** Zamonaviy oila, tarbiya usullari, pedagogik yondashuv, demokratik tarbiya, avtoritar uslub, liberal uslub, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik madaniyat, ijtimoiylashuv, axborot texnologiyalari, oila tarbiyasi samaradorligi.

### **Kirish**

Bugungi globallashuv va tezkor ijtimoiy o'zgarishlar davrida oila institutining roli yanada ortib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda yuz berayotgan iqtisodiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar oiladagi tarbiya jarayoniga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli zamonaviy oilada qo'llanilayotgan tarbiya usullarini ilmiy asosda o'rganish, ularning samaradorligini baholash dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Tarbiya – bu shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz jarayon bo'lib, uning asosiy qismi oilada amalga oshiriladi. Oila esa bola shaxsining shakllanishida birlamchi muhit sifatida namoyon bo'ladi. Aynan oilada bola dastlabki ijtimoiy tajribani egallaydi, axloqiy me'yorlarni o'zlashtiradi va jamiyatga moslashish ko'nikmalarini shakllantiradi. Zamonaviy oilada tarbiya jarayoni avvalgi davrlarga

nisbatan bir qator o'ziga xos jihatlar bilan ajralib turadi. Eng avvalo, axborot oqimining keskin ortishi bolalarning dunyoqarashini kengaytirgan bo'lsa-da, ularni nazorat qilishni murakkablashtirdi. Shu sababli ota-onalardan yuqori darajadagi pedagogik bilim va mas'uliyat talab etiladi. Zamonaviy oilalarda bolaga nisbatan yondashuv ham o'zgargan. Endilikda bola passiv ob'ekt emas, balki faol sub'ekt sifatida qaraladi. Bu esa tarbiya jarayonida demokratik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ustuvorligini ta'minlaydi. Shuningdek, zamonaviy oilada ota-onaning bandligi, vaqt tanqisligi, migratsiya jarayonlari kabi omillar ham tarbiya jarayoniga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bu esa tarbiya usullarini to'g'ri tanlash zaruratini yanada kuchaytiradi. Pedagogika fanida oila tarbiyasining bir nechta asosiy uslublari ajratiladi. Ularning har biri bola shaxsining shakllanishiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Avtoritar tarbiya uslubi qat'iy nazorat va talabchanlikka asoslanadi. Bu uslubda ota-ona bolaning fikrini kam inobatga oladi, ko'proq buyruq va taqiqlar orqali tarbiya olib boradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday muhitda ulg'aygan bolalarda qo'rquv, ishonchsizlik yoki aksincha, isyonkorlik rivojlanishi mumkin. Liberal tarbiya uslubida esa bola erkinlikka ega bo'ladi, lekin nazorat yetarli darajada bo'lmaydi. Natijada bola o'z xatti-harakatlari uchun mas'uliyatni his qilmasligi mumkin. Demokratik tarbiya uslubi esa eng samarali hisoblanadi. Bu uslubda ota-ona va bola o'rtasida o'zaro hurmat, ishonch va hamkorlik mavjud bo'ladi. Bola fikri tinglanadi, unga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati beriladi. Ko'plab pedagog olimlar aynan ushbu uslubni zamonaviy oilada qo'llashni tavsiya etadilar.

Zamonaviy pedagogikaning asosiy yo'nalishlaridan biri – shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdir. Ushbu yondashuv har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Sh.A. Amonashvili o'z tadqiqotlarida bolaning shaxs sifatida qadrlanishi, unga hurmat bilan munosabatda bo'lish tarbiya samaradorligini oshirishini ta'kidlaydi. Bu yondashuvda bola o'z imkoniyatlarini erkin namoyon etadi, ijodiy fikrlashga o'rganadi.

Shaxsga yo'naltirilgan tarbiya bolada:

#### 1. Mustaqillik

2. Tashabbuskorlik

3. Mas'uliyat

4. Ijodkorlik

kabi sifatlarni rivojlantiradi.

Axborot texnologiyalari rivojlanishi tarbiya jarayoniga yangi imkoniyatlar bilan birga yangi muammolarni ham olib keldi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va mobil qurilmalar bolalarning kundalik hayotiga chuqur kirib borgan. Bir tomondan, bu vositalar orqali bola keng bilim oladi, dunyoqarashi kengayadi. Ikkinchi tomondan esa nazoratsiz foydalanish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli zamonaviy oilada tarbiya usullarini texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zarur.

- Ota-onalar bolaga:
- Axborotni tanlash madaniyatini
- Vaqtni boshqarishni
- Internetdan xavfsiz foydalanishni

o'rgatishlari lozim. Tarbiya usullarining samaradorligi bir qator omillarga bog'liq. Eng muhimlari quyidagilardan iborat:

Birinchi, ota-onaning pedagogik madaniyati. Bilimli ota-ona tarbiya jarayonini ongli ravishda tashkil etadi.

Ikkinchi, oiladagi psixologik muhit. Sog'lom muhitda tarbiya samaradorligi yuqori bo'ladi. Uchinchi, izchillik va tizimlilik. Tarbiya jarayoni muntazam va izchil bo'lishi kerak.

To'rtinchi, shaxsiy namuna. Ota-onaning o'z xulqi bola uchun eng kuchli tarbiya vositasidir.

Zamonaviy oilalarda bir qator muammolar kuzatilmoqda. Jumladan, ota-onaning bandligi, bolalarning virtual olamga berilib ketishi, oilaviy muloqotning kamayishi kabi

holatlar tarbiya samaradorligini pasaytiradi.

Bu muammolarni hal etish uchun:

- Ota-onalar bolaga ko‘proq vaqt ajratishi
- Oilaviy muloqotni kuchaytirish
- Tarbiya jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanish
- Pedagogik bilimlarni oshirish

zarur hisoblanadi.

Zamonaviy oilada tarbiya jarayonining samaradorligi ko‘p jihatdan ota-onaning farzand bilan olib boradigan individual ishlariga ham bog‘liqdir. Har bir bola o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lib, uning qiziqishlari, ehtiyojlari va qobiliyatlari turlicha bo‘ladi. Shu sababli tarbiya jarayonida umumiy yondashuvdan ko‘ra individual yondashuv muhimroq hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, bolaga individual yondashilgan hollarda uning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi, mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi va ijtimoiy faol bo‘lishga intiladi. Aksincha, barcha bolalarga bir xil talab qo‘yish, ularning individual xususiyatlarini inobatga olmaslik tarbiya samaradorligini pasaytiradi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda motivatsiya masalasi ham muhim o‘rin egallaydi. Bola faoliyatini rag‘batlantirish, uni maqsad sari yo‘naltirish tarbiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Rag‘batlantirish faqat moddiy shaklda emas, balki ma‘naviy qo‘llab-quvvatlash orqali ham amalga oshirilishi lozim. Masalan, ota-onaning oddiy maqtovi, e‘tibori yoki qo‘llab-quvvatlashi bolaning ichki motivatsiyasini oshiradi. Ilmiy manbalarda ta’kidlanishicha, ichki motivatsiya tashqi rag‘batdan ko‘ra barqarorroq va samaraliroq hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy oilada bolani majburlashdan ko‘ra uni qiziqtirish, rag‘batlantirish orqali tarbiyalash maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy oilada tarbiya jarayonida kommunikativ munosabatlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ota-ona va bola o‘rtasidagi muloqot qanchalik ochiq va samimiy bo‘lsa, tarbiya jarayoni shunchalik samarali kechadi. Bola o‘z fikrini erkin bildira oladigan muhitda ulg‘aysa, u mustaqil va ijtimoiy faol shaxs bo‘lib shakllanadi. Shu bilan birga, ota-onaning bolani

tinglash qobiliyati ham muhimdir. Ko‘plab oilalarda muammo shundaki, ota-onalar bolani tinglash o‘rniga faqat buyruq berish yoki tanqid qilish bilan cheklanadilar. Bu esa bolada ichki qarshilikni keltirib chiqaradi. Shu sababli zamonaviy pedagogika muloqotga asoslangan tarbiya usullarini qo‘llashni tavsiya etadi.

Shuningdek, zamonaviy oilada emotsional tarbiya masalasi ham dolzarb ahamiyatga ega. Bola nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki his-tuyg‘ularni boshqarishni ham o‘rganishi kerak. Ota-onalar farzandlariga o‘z his-tuyg‘ularini to‘g‘ri ifoda etishni, boshqalarning hissiyotlarini tushunishni o‘rgatishlari zarur. Bu esa bolaning emotsional intellektini rivojlantiradi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, emotsional intellekti yuqori bo‘lgan bolalar ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatliroq bo‘ladilar. Zamonaviy oilada tarbiya jarayonida gender yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. Ya‘ni o‘g‘il va qiz bolalarni tarbiyalashda ularning jinsiy xususiyatlarini hisobga olish zarur. Biroq bu jarayonda stereotiplardan qochish muhimdir. Masalan, o‘g‘il bolalarni faqat qat‘iylikka, qiz bolalarni esa faqat muloyimlikka o‘rgatish noto‘g‘ri yondashuv hisoblanadi. Zamonaviy pedagogika har ikki jins vakillarida ham har tomonlama rivojlangan shaxsiy sifatlarni shakllantirishni tavsiya etadi. Oilada intizom masalasi ham muhim pedagogik muammo hisoblanadi. Intizomni shakllantirishda jazolashdan ko‘ra tushuntirish va ongli yondashuv ustuvor bo‘lishi kerak. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, haddan tashqari jazolash bolada qo‘rquv va ishonchsizlikni kuchaytiradi. Shu sababli zamonaviy oilada ijobiy intizom tamoyillariga amal qilish muhimdir. Bu tamoyilga ko‘ra, bola o‘z xatti-harakatlarining oqibatlarini tushunishi va ongli ravishda to‘g‘ri yo‘lni tanlashi kerak. Bundan tashqari, zamonaviy oilada tarbiya jarayonida bo‘sh vaqtni to‘g‘ri tashkil etish ham katta ahamiyatga ega. Bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazish bolaning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Sport, kitob o‘qish, ijodiy mashg‘ulotlar, oilaviy suhbatlar – bularning barchasi tarbiyaning muhim vositalaridir. Aksincha, bo‘sh vaqtning nazoratsiz o‘tishi bolani salbiy odatlarga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy oilada ota-onaning o‘z ustida ishlashi ham tarbiya samaradorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Pedagogik bilimlarni o‘rganish, psixologik bilimlarni egallash

ota-onaga farzand tarbiyasida to‘g‘ri yo‘l tanlashga yordam beradi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, pedagogik savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan oilalarda bolalar ko‘proq muvaffaqiyatga erishadilar. Tarbiya jarayonida an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Faqat an’anaviy usullarga tayanish zamonaviy talablarni qondirmasligi mumkin, faqat zamonaviy usullarga berilib ketish esa milliy qadriyatlarning yo‘qolishiga olib keladi. Shu sababli zamonaviy oilada tarbiya jarayoni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligida olib borilishi kerak. Shuningdek, oilada sog‘lom turmush tarzini shakllantirish ham tarbiyaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bola sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik, gigiyena qoidalariga amal qilishni oilada o‘rganadi. Bu esa uning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqoridagi fikrlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy oilada tarbiya usullari murakkab va ko‘p qirrali tizimni tashkil etadi. Ularning samaradorligi esa ota-onaning pedagogik madaniyati, oiladagi muhit, qo‘llanilayotgan metodlarning to‘g‘riligi va zamon talablariga mosligi bilan belgilanadi. Shu sababli zamonaviy oilada tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, yangi pedagogik yondashuvlardan foydalanish va bolaga individual yondashish muhim ahamiyat kasb etadi.

### **Xulosa**

Zamonaviy oilada tarbiya usullarini to‘g‘ri tanlash va ularni ilmiy asosda qo‘llash bola shaxsining barkamol bo‘lib shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Demokratik va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar eng samarali usullar sifatida e’tirof etiladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni to‘g‘ri yo‘naltirish, sog‘lom psixologik muhit yaratish va ota-onaning pedagogik madaniyatini oshirish tarbiya samaradorligini ta’minlaydi. Jamiyat taraqqiyoti uchun esa zamonaviy, mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy yetuk avlodni tarbiyalash muhim vazifa bo‘lib qoladi va bu vazifaning asosiy qismi aynan oilada amalga oshiriladi.

## **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Makarenko A.S. – Pedagogik asarlar, 1988
2. Vygotskiy L.S. – Psixologiya rivojlanishi nazariyasi, 1982
3. Amonashvili Sh.A. – Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asoslari, 1990
4. Podlasyy I.P. – Pedagogika, 2003
5. Slastenin V.A. – Pedagogika, 2002
6. Mudrik A.V. – Sotsialnaya pedagogika, 2004
7. Xasanboyeva O. – Oila pedagogikasi, 2016
8. Yo‘ldoshev J. – Pedagogika nazariyasi, 2014
9. Nishonova Z.T. – Oila psixologiyasi, 2012
10. Davletshin M.G. – Umumiy psixologiya, 2005